

KAALSLAG OP HET PLATTELAND?

Een verkennend onderzoek naar de maatschappelijke effecten van stikstofbeleid en overige regelgeving op de leefbaarheid van het platteland in relatie tot de melkveehouderij

COLOFON

Dit onderzoek is uitgevoerd door:

In opdracht van: ZuivelNL

Vilsteren, oktober 2022

INHOUDSOPGAVE

1. Inleiding en leeswijzer	5
2. Aanleiding	7
3. Bevindingen	11
3.1 Onzekerheid en angst: de impact van stikstofbeleid en overig beleid op het boerenerf	11
3.2 En daarbuiten? De impact van stikstofbeleid en overig beleid op de dorpsgemeenschap	13
3.2.1 Zorgen over natuur en landschap	13
3.2.2 Onzekerheid over voorzieningen en verenigingsleven	15
3.2.3 Afname werkgelegenheid en economische bedrijvigheid	19
3.2.4 Aantasting van regie en gemeenschapszin	20
4. Conclusies	22
 Bijlage 1. Methodologie: Toelichting vragen en concepten	 24
Bijlage 2. Methodologie: type onderzoek en aanpak	25
Bijlage 3. Vragenlijst	28
Bijlage 4. Overzicht geïnterviewde respondenten (geanonimiseerd)	31
Bijlage 5. Achtergrondinformatie dorpen	32

KAALSLAG OP HET PLATTELAND? BEVINDINGEN IN EEN NOTENDOP

MOGELIJKE AANTASTING NATUUR EN LANDSCHAP

Onder bewoners leeft de zorg dat het karakteristieke landschap van het dorp in grote mate aangetast wordt als melkveehouders het minder of niet meer gaan beheren. Bewonersinitiatieven om het landschap te beheren blijken namelijk vaak moeilijk op gang te komen en er heerst wantrouwen richting alternatieve partijen die natuur- en landschapsbeheer op zouden moeten pakken. Hierdoor kunnen natuur en landschap verloederen en verpauperen. Dat is niet wenselijk voor de leefbaarheid van het platteland en dient voorkomen te worden.

VOORZIENINGEN EN VERENIGINGSLEVEN ONDER DRUK

Van oudsher zijn melkveehouders als actieve vrijwilligers sterk vertegenwoordigd in besturen en werkgroepen. Daarbij maken ze zich hard voor het verenigingsleven in hun dorp. Uit voorbeelden blijkt ook dat evenementen in het dorp leunen op de melkveehouders die hiervoor grond, schuren en middelen beschikbaar stellen. Dorpsbewoners betwijfelen of dit vitale verenigingsleven in de toekomst gewaarborgd gaat worden en voorzieningen in stand kunnen blijven als het aantal melkveehouders versneld afneemt door overheidsplannen.

WERKGELEGENHEID EN BEDRIJVGIGHEID NEEMT AF

Bewoners benoemen hoe sterk de economische bedrijvigheid van het dorp verbonden is aan de melkveehouderijen, zoals de vele loonwerkers, transportbedrijven en mechanisatiebedrijven. Een daling in het aantal melkveehouderijen zal dan ook leiden tot een afname van de algemene werkgelegenheid in het dorp. Dit zou kunnen betekenen dat er voor de jeugd weinig kansen meer liggen in het eigen dorp en jongeren genoodzaakt zijn om te vertrekken. Vergrijzing en kaalslag op het platteland liggen hierdoor op de loer.

REGIE EN GEMEENSCHAPSZIN WORDT MINDER

Het zelforganiserende vermogen waarmee evenementen worden georganiseerd en waardoor verenigingen kunnen voortbestaan, maakt een dorpskern uniek. Bij een afname van melkveehouders verwachten bewoners dat dit flink onder druk komt te staan en daarmee ook de gemeenschapszin. Bewoners geven aan hierdoor het idee te hebben dat de regie over hun dorp hen ontglipt en zij zelf geen invloed meer kunnen hebben op de gang van zaken binnen het dorp. Dit tast de leefbaarheid aan: het is belangrijk dat bewoners zich gehoord voelen.

In opdracht van ZuivelNL onderzocht Stimuland de bijdrage van melkveehouders aan dorpsgemeenschappen en hoe deze bijdrage mogelijk verandert bij het versneld afnemen van het aantal melkveehouders als gevolg van overheidsplannen. De gedeelde zorgen onder bewoners en melkveehouders over de toekomst van het platteland hebben we gebundeld in vier concrete aandachtsgebieden.

U kunt het volledige rapport downloaden via de [website van ZuivelNL](#).

1. INLEIDING EN LEESWIJZER

Grootschalige boerenprotesten, vlaggen die massaal op de kop hangen en trekkers die met kritische spandoeken de snelweg opgaan: er is anno 2022 veel gaande in de Nederlandse landbouwsector. De media heeft veel aandacht voor de weerstand die boeren, via hun protestacties, uiten tegen de Nederlandse overheid. Tegelijkertijd lijkt er weinig zicht te zijn op wat er zich daadwerkelijk afspeelt op het boerenerv en de daaromheen liggende dorpen. Welke maatschappelijke impact heeft het beoogde beleid? Welke zorgen leven er op het platteland als het gaat om dat beleid? En met welke maatschappelijke omstandigheden dienen we als land rekening te houden, als we een vitaal platteland willen waarborgen?

Nederland heeft zich altijd gepositioneerd als koploper op het gebied van landbouwproductie. Op het moment van publicatie van dit rapport staat het land echter voor grote uitdagingen op het gebied van biodiversiteitsherstel en verduurzaming. Eén van de pijlers voor de verduurzaming van de landbouwsector is het huidige stikstofbeleid, dat de minister voor Natuur en Stikstof dit voorjaar presenteerde. Naast dit specifieke beleid ligt er ook een groot aantal andere maatregelen op tafel en zullen er later dit jaar ook nieuwe opgaves volgen voor onder andere water, bodem en klimaat. Boeren worden geconfronteerd met een stapeling van beleid, regelgeving en opgaves. Dat

maakt het voortbestaan van vele boerenbedrijven, en melkveebedrijven in het bijzonder, geen vanzelfsprekendheid. Veel boeren verkeren in onzekerheid: wat is de toekomst van hun bedrijf? Welke mogelijkheden zijn er nog om te ontwikkelen? Welk perspectief is er voor jonge boeren?

ZuivelNL, de ketenorganisatie van de zuivelsector, heeft Stichting Stimuland gevraagd om de effecten van de stapeling van beleid onder de loep te nemen. In het bijzonder wil ZuivelNL in beeld krijgen hoe melkveehouders bijdragen aan de leefbaarheid van het platteland en hoe die bijdrage (mogelijk) zal veranderen door het stikstofbeleid en andere relevante overheidsplannen. In deze rapportage hebben wij onze aanpak en bevindingen samengevat. Hiermee willen wij een verbreding van de blik op, en de gesprekken over, het platteland stimuleren. Tevens hopen wij een bijdrage te leveren aan het ontwarren van de knoop waarin het platteland verstrikt is geraakt. Bovendien willen wij laten zien dat de impact van de betreffende overheidsplannen verder reikt dan de boer: ook gemeenschappen worden meegesleept in deze ontwikkelingen.

Hoe de verwachte veranderingen binnen de melkveehouderijsector zijn weerslag zal krijgen op de dorpen waarin melkveebedrijven een belangrijk

onderdeel vormen van de gemeenschap, is nog een onderbelicht thema. Wat gebeurt er in gemeenschappen waar melkveehouders aan bijdragen? Denk hierbij aan het beschikbaar stellen van weilanden bij evenementen, het gebruik van materieel of het actief deelnemen aan het vrijwilligersleven door melkveehouders. Hoe kijken inwoners naar de ontwikkelingen in de landbouwsector en denken zij zonder deze sector te kunnen? In hoeverre leven zij mee met het geluid van weerstand dat de boeren laten klinken en waarom doen ze dat wel of niet? Door met melkveehouders en inwoners in gesprek te gaan hebben wij gepeild wat er leeft op het platteland met betrekking tot het recente beleid.

In dit onderzoek is bewust gekozen voor een kwalitatieve benadering, temeer omdat de plan- en besluitvorming nu vaak gebaseerd wordt op cijfers, aantallen en bedragen. Sociale en culturele aspecten komen vaak minder onder de aandacht terwijl deze bepalend zijn voor de uitwerkingen en de ervaringen van het beleid. In de zomer van 2022 zijn interviews afgenomen in Toldijk (gelegen in de gemeente Bronckhorst in de provincie Gelderland) en Sint Jansklooster (gelegen in de gemeente Steenwijkerland in de provincie Overijssel). In beide dorpen is de agrarische sector, en in het bijzonder de melkveehouderij, stevig ingebed in de gemeenschap. We spraken er met inwoners (verenigingen), melkveehouders, (lokaal gewortelde) erfbetreders en beleidsmedewerkers van gemeenten en provincies¹.

Dit onderzoek focust op de bijdrage van de melkveehouderij in de genoemde dorpen en pretendeert niet een representatief beeld neer te zetten. Wel heeft dit

onderzoek een signalerende functie. Wij hopen zowel erkenning als herkenning te bieden als het gaat om de ervaringen van de verschillende dynamieken in de dorpen op het platteland, om de onderlinge verhoudingen binnen dorpen en om hun interacties met beleid op het platteland.

Hoofdvragen

De hoofdvragen van dit onderzoek zijn:

- hoe dragen melkveehouders bij aan de leefbaarheid van het platteland, en
- hoe verandert die bijdrage (mogelijk) door het stikstofbeleid en andere relevante overheidsplannen?

Leeswijzer

In hoofdstuk 2 beschrijven wij een aantal trends en ontwikkelingen die van belang zijn om de positie van de melkveehouder binnen dorpsgemeenschappen beter te kunnen begrijpen. In hoofdstuk 3 presenteren we onze bevindingen aan de hand van de gesprekken die we met melkveehouders en inwoners in de dorpen gevoerd hebben. In hoofdstuk 4 delen we onze conclusies en beantwoorden we de hoofdvragen hoe melkveehouders bijdragen aan de leefbaarheid van het platteland en hoe die bijdrage mogelijk zal veranderen door stikstofbeleid en andere relevante overheidsplannen. In de bijlagen wordt de gebruikte methodologie uitgelegd, is de vragenlijst en een (geanonimiseerd) overzicht van de respondenten openomen en wordt een korte historische omschrijving gegeven van de geselecteerde dorpen Sint Jansklooster en Toldijk.

1. Voor een uitgebreidere toelichting van de gebruikte afbakening en methodologische keuzes van dit onderzoek verwijzen wij u graag naar bijlage 1 en 2 over de methodologie.

2. AANLEIDING

Om de positie van de melkveehouder binnen dorpsgemeenschappen beter te begrijpen, beschrijven wij in dit hoofdstuk een aantal ontwikkelingen en trends die van belang zijn binnen de landbouwsector en op het platteland. Want een melkveehouder bevindt zich niet in een vacuüm, maar hij wordt continu beïnvloed door verschillende factoren. Denk hierbij aan het politieke milieu, de economische markt, de consument, de dorpsinwoners, de zuivelcoöperatie en voerfabrikant, studiegroepen en belangenorganisaties, het nieuws en socialmediakanalen, de familie en de natuurlijke omgeving². Daarnaast zijn veel melkveehouderijen gezinsbedrijven die van generatie op generatie overgaan en daarmee lokaal geworteld zijn in het gebied en de gemeenschap. In dit hoofdstuk zullen wij enkele van deze factoren toelichten, beginnend met de politiek.

Stikstofbeleid

Op 10 juni 2022 heeft de minister voor Natuur en Stikstof een Kamerbrief en de startnotitie van het NPLG naar de Tweede Kamer gestuurd³. Hierin heeft de minister onder meer een kaart opgenomen met nieuwe, richtinggevende 'emissiereductiedoelstellingen' voor stikstof per gebied. Dit betreft een doorvertaling van de landelijke doelstelling van 74% van het areaal onder de Kritische Depositie Waarde (KDW) in 2030.

In het NPLG staat per gebied hoeveel de stikstofuitstoot in 2030 verlaagd moet zijn, met als doel om de natuur te laten herstellen. Het voorgestelde pakket aan maatregelen moet ertoe leiden dat in 2030 de totale stikstofuitstoot 50% lager is. In sommige gebieden is de

beoogde emissiereductie 12%, maar er zijn ook (131) gebieden met kwetsbare natuur waar de stikstofuitstoot met 70% moet worden teruggedrongen. De provincies moeten met het plan en de gestelde doelen aan de slag en moeten voor 1 juli 2023 duidelijk maken hoe zij denken de doelen te gaan bereiken. De verantwoordelijke ministers zien voor de boeren in de kwetsbaarste gebieden drie mogelijkheden: verduurzamen, verplaatsen of stoppen.

Onrust door stapeling van beleid

Het afgelopen decennium hebben de melkveehouders veel politieke veranderingen meegemaakt: het afschaffen van het melkquotum op 1 april 2015, de peildatum op 2 juli 2015, het inluiden van de fosfaatrechten in 2017⁴, de veevoermaatregel die later afgeschaft is⁵ en het huidige Nationaal Programma Landelijk Gebied (hierna: NPLG). Dit creëert een onrustige werkomgeving voor de melkveehouder. Veel melkveehouders hebben zich de afgelopen jaren weten aan te passen. Toch hebben enkelen moeten besluiten de boerderij te stoppen en naar verwachting zullen meer melkveehouders in de toekomst stoppen⁶. Deze afname is een langjarige, autonome ontwikkeling, door onder andere schaalvergroting en het niet hebben van opvolging voor overname van de boerderij. Beldman et al (2020) laten met hun onderzoek zien dat er naast natuurlijke afname ook gedwongen afname kan zijn door beleid en regelgeving. Afhankelijk van de toekomst van de melkveehouderij zullen er in 2030 een derde tot de helft minder melkveebedrijven zijn in Nederland.

-
2. Boogaard, B. K., Oosting, S. J., Bock, B. B., & Wiskerke, J. S. C. (2011). The sociocultural sustainability of livestock farming: an inquiry into social perceptions of dairy farming. *Animal*, 5(9), 1458–1466. [https://doi.org/https://doi.org/10.1017/S1751731111000371](https://doi.org/10.1017/S1751731111000371)
 3. Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. Startnotitie Nationaal Programma landelijk gebied, 10 juni 2022. <https://open.overheid.nl/repository/ronl-69397aa7ef89ba80b3d521510b1581ac1033add1/1/pdf/startnotitie-nationaal-programma-landelijk-gebied.pdf>
 4. Kingmans, R., & Pellikaan, F. (2015). Fosfaatrechten nader bekeken. (Augustus), 24–25. <https://edepot.wur.nl/352949>
 5. NOS (2020). Schouten bevestigt: veevoermaatregel geschrapt, te weinig eiwit in gras. <https://nos.nl/artikel/2344673-schouten-bevestigt-veevoermaatregel-geschrapt-te-weinig-eiwit-in-gras>
 6. Beldman, A., Reijs, J., Daatselaar, C., & Doornwaard, G. (2020). De Nederlandse melkveehouderij in 2030. Wageningen: Wageningen Economic Research. <https://research.wur.nl/en/publications/de-nederlandse-melkveehouderij-in-2030-verkenning-van-mogelijke-o>

Naast de huidige regel- en wetgeving op korte termijn, zijn er ook nieuwe maatregelen in oktober te verwachten. Een voorbeeld hiervan is het wegvallen van de derogatie, de toestemming van de Europese Unie om af te wijken van de Europese mestwetgeving norm (tot 250 kg stikstof uit dierlijke mest per hectare grasland in plaats van 170 kg). Dit maakt dat de melkveehouder meer kunstmest zal moeten kopen om het grasland te voorzien van voedingsstoffen⁷. Vanaf 2023 mogen bedrijven in Natura 2000-gebieden geen gebruik meer maken van de derogatie, de andere melkveebedrijven zullen de derogatie gefaseerd moeten afbouwen met als eindjaar 2026⁸. De verduurzamende maatregelen voor klimaat, stikstof, natuur en waterkwaliteit zorgen voor onrust bij de boeren door stapeling van beleid⁹.

Boerenprotesten

Melkveehouders hebben grote zorgen over de opgaves. Volgens hen betekenen de plannen een kaalslag van het platteland, ontnemt het hen perspectief en is er nooit met de sector gesproken over draagvlak. Dit leidt tot onrust en het heeft de afgelopen tijd geresulteerd in meerdere protesten tegen de stikstofplannen van het kabinet. Denk hierbij aan het blokkeren van snelwegen en distributiecentra, het omgekeerd ophangen van de Nederlandse vlag en spandoeken langs openbare wegen en het aangaan van gesprekken met burgers¹⁰.

Polarisatie en de positie van de boer als voedselproducent

De melkveehouder deelt het landelijke gebied met andere actoren die andere behoeftes kunnen hebben, wat kan leiden tot conflicten. Een goed voorbeeld hiervan is de terugkomst van de wolf in Nederland¹¹, waarmee de natuurliefhebbers blij zijn. Maar veel boeren zijn niet blij, omdat de economische en emotionele schade die de wolf kan aanrichten onvoorspelbaar is. Dit is een voorbeeld van een vraagstuk dat leidt tot polarisatie tussen boeren en andere actoren.

7. Hoekstra (2022). Krijgen boeren na stikstofplannen ook nieuwe mestwetgeving? 7 vragen en antwoorden. <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/940465/krijgen-boeren-na-stikstofplannen-ook-nieuwe-mestwetgeving-7-vragen-en-antwoorden>

8. Vermaas, 29 september 2022. Nieuwe voorwaarden derogatie: strengere mestnormen in groter gebied. <https://www.boerderij.nl/nieuwe-voorwaarden-derogatie-strengere-mestnormen-in-groter-gebied>

9. Wonnink, van Pol en de Jong (2022). Voortbestaan agrarisch ondernemers op het spel. <https://www.zlto.nl/actueel/voortbestaan-agrarische-ondernemers-op-het-spel>

10. Voor een overzicht van de boerenprotesten wordt verwezen naar de website van <https://www.nieuweoogst.nl/themas/boerenprotest>

11. Bouwmans en Runhaar (2016). De Wolf: welkom in Nederland? De Levende Natuur, Volume 117 - Issue 001 p. 28- 30. <https://natuurtijdschriften.nl/pub/718264/DLN2016117001006.pdf>

In Nederland is de afstand tussen 'boer en burger'¹² een veelbesproken thema in debatten. Dat wordt zichtbaar in uitspraken als 'boeren zijn alleen uit op geld'^{13 14}. Door politieke en maatschappelijke druk doen boeren hoge investeringen in bijvoorbeeld dierenwelzijn of biodiversiteit. Enerzijds verlangt de consument van de melkveehouder dat zijn of haar product goed is voor mens, milieu en dier. Anderzijds wil de consument goedkoop de boodschappen kunnen doen. Het nieuwe

GLB-beleid maakt het mogelijk voor de melkveehouder om de kosten van verduurzaming deels te dekken met subsidies van de tweede pijler¹⁵, maar uiteindelijk moet de consument ook bereid zijn te betalen voor duurdere duurzame producten. Er wordt van de melkveehouders verwacht dat zij gehoor geven aan de maatschappelijke wensen en tegelijkertijd zorgen voor voedselzekerheid¹⁶.

12. Klaassens (2019). 'Nieuwe Kloof in de Landbouwsector?' <https://www.boerenbusiness.nl/opinies/ramon-klaassens/opinie/10881434/nieuwe-kloof-in-delandbouwsector>
13. Timmerman (2018). 'Wet- en Regelgeving schrikt Jonge Boeren af' <https://www.rtvoost.nl/nieuws/285376/Wet-en-regelgeving-schrikt-jonge-boeren-af>
14. Derbali (2018). 'Ontmoet de nieuwe, enthousiaste generatie boeren: Dat boerenbloed, dat heb je gewoon'. <https://www.trouw.nl/samenleving/ontmoet-de-nieuwe-enthousiaste-generatie-boeren-datboerenbloed-dat-heb-je-gewoon--ac021796/>
15. Vogelzang, T.A., P. Berkhout, A. van Doorn, R. Jongeneel, K.J. Poppe, A. B. S. en I. T. (2016). Het GLB na 2020. Wageningen: LEI Rapport 2016-009.
16. Moschitz, H., Muller, A., Kretschmar, U., Haller, L., de Porras, M., Pfeifer, C., ... Stolz, H. (2021). How can the EU Farm to Fork strategy deliver on its organic promises? Some critical reflections. EuroChoices, 20(1), 30-36. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/1746-692X.12294>

De melkveehouder als vormgever en beheerder van het landelijk gebied

Naast dat er conflicten kunnen ontstaan zijn er ook veel kansen. Het feit dat dorpsinwoners en recreanten de ruimtelijke kenmerken van het landelijk gebied als één van de belangrijkste factoren voor een leefbaar platteland benoemen, laat het belang van de melkveehouder zien¹⁷. Er is namelijk geen twijfel over de rol die een melkveehouder heeft op onze ruimtelijke omgeving. De uitstraling van het platteland wordt getekend door goed verzorgde weilanden met koeien in de wei, en waar ook plek is voor de natuur zoals boomsingels, weidevogels en biodiversiteitsstroken. Dit is er dankzij de inspanningen van de boer. Mede hierdoor is het landelijk gebied een aantrekkelijke plek voor mensen om er te wonen en te recreëren.

Het landelijk gebied, en de specifieke landschapkenmerken, geeft de inwoners een gevoel van rust en ruimte¹⁸. Deze eigenschappen worden echter niet alleen gewaardeerd door de inwoners van het landelijke gebied. Steeds meer mensen vanuit stedelijke gebieden delen dezelfde waardering voor het landelijke gebied. Mede hierdoor, en door de lagere woningprijzen, ontstaat er een trek van de stad naar het platteland¹⁹. Op het platteland is er een 'plattelandscultuur'²⁰ die gekenmerkt wordt door: saamhorigheid, zorgzaamheid, bescheidenheid, betrouwbaarheid en een 'handen-uit-de-mouwen-steken' mentaliteit.

Dit komt neer op een gemeenschap met een dichte netwerkstructuur, waarin men elkaar kent en er voor elkaar is in tijden van vreugde en in nood²¹. Wanneer mensen uit de stad in grote aantallen verhuizen naar het landelijk gebied, ontstaat er de kans dat deze 'plattelandscultuur' verdwijnt of onder druk komt te staan²². Sommige stedelingen kunnen zich namelijk moeilijk aanpassen aan de gebruiken en tradities van een dorp²³. De vraag is dan ook wat er van de 'plattelandscultuur' overblijft als een groot deel van de boeren in de toekomst stopt.

Kaalslag op het platteland

De toenemende politieke en maatschappelijke druk op de melkveehouderij zorgt voor de angst dat een kaalslag op het platteland onvermijdelijk is. Zo is er de dreiging dat melkveehouders massaal stoppen met boeren, wat het aanzicht van het landelijke gebied drastisch kan veranderen. Verloedering, leegstaande boerderijen en een afname van de leefbaarheid in het landelijke gebied kunnen enkele gevolgen zijn. De urgentie van dit onderzoek is daarom ook om de invloed van de melkveehouderij op de leefbaarheid in het landelijke gebied in kaart te brengen.

-
17. Westerink, de Boer, Pleijte en Schrijver (2019). Kan een goede boer natuurinclusief zijn?; De rol van culturele normen in een beweging richting natuurinclusieve landbouw. <https://www.wur.nl/nl/show/kan-een-goede-boer-natuurinclusief-zijn-1.htm>
 18. Simon, Vermeij, & Steenbekkers. (2007). Het beste van twee werelden - Plattelanders over hun leven op het platteland. https://frw.studenttheses.ub.rug.nl/423/1/Master_Thesis_R_Rijnks_1411950.pdf
 19. Nieuws.nl (2022). Steeds meer Nederlanders verhuizen naar het platteland. <https://nieuws.nl/algemeen/20220209/steeds-meer-nederlanders-verhuizen-naar-het-platteland/>
 20. Commandeur, & Abbas. (2012). Modern naoberschap; hype of houvast. https://issuu.com/lindacommandeur/docs/pdf_mns_final_d2_extern
 21. Steenbekkers, A., Simon, C., & Veldheer, V. (2006). Thuis op het platteland. <http://dx.doi.org/10.48592/973>
 22. Buijs, A.E. en S. de Vries (2005). Verschillen in landschapsbeleving tussen bevolkingsgroepen: Literatuurstudie en opzet voor empirisch onderzoek. Wageningen: Wageningen Universiteit en Researchcentrum
 23. Steenbekkers, A., Simon, C., & Veldheer, V. (2006). Thuis op het platteland. <http://dx.doi.org/10.48592/973>

3. BEVINDINGEN

3.1 Onzekerheid en angst: de impact van stikstofbeleid en overig beleid op het boerenland

Kerngegevens Sint Jansklooster

- Grondoppervlak: 2.539 hectare, waarvan ca. 40% agrarisch
- Landschap: deels laag ('kraggengebied') en deels hoog op een stuwwalrug, het 'Hoge Land'
- Circa 2.500 inwoners, waarvan ongeveer de helft in de dorpskern
- 4 melkveehouderijen
- Provincie Overijssel - Kop van Overijssel
- Gemeente Steenwijkerland

Voor meer achtergrondinformatie: [zie bijlage 5](#).

Bij het binnenrijden van zowel Sint Jansklooster als Toldijk valt direct op hoe het straatbeeld bepaald wordt door de op de kop gehangen vlaggen – een nationale beweging die sinds de publicatie van het stikstofkaartje²⁴ begin juni ook in deze dorpen is opgekomen. Met de vlaggen luiden de dorpen hun symbolische noodklok: “Het is een roep om hulp. Wij zijn niet een béétje bang voor de toekomst, wij zijn in nood”, verklaart een melkveehouder in Toldijk. Niet alleen melkveehouders laten van zich horen: verspreid over de dorpen zijn aan lantaarnpalen, rotondes, auto's, woningen en straatborden vlaggen bevestigd, en op nog veel meer manieren uiten dorpsinwoners hun medeleven met de boerengemeenschap. “Toen dat kaartje er kwam, waren er ook heel veel buurtbewoners die even belden

of een appje stuurden van ‘goh, wat verschrikkelijk’. En dat is ook wel mooi aan zo'n dorpsschooltje: iedereen die de kinderen komt brengen heeft een rood zakdoekje aan de auto of fiets hangen. Dat is heel mooi. Ook de vlaggen hier, dan fiets je even een rondje, bijvoorbeeld naar Zutphen toe, dan hangt de hele weg vol en voel je je niet zo alleen. Ik voel me alweer een stuk sterker als ik door Toldijk rijd en zie dat ook bij burgers deze aan de woningen hangen. Wij zijn met zo veel, wij zijn niet alleen. De burgers in de buurt staan hier niet achter de reductie van Den Haag, dat zijn er slechts een paar”, vertelt de vrouw van een melkveehouder.

Kerngegevens: Toldijk

- Grondoppervlak: 1.345 hectare, waarvan ca. 90% agrarisch
- Landschap: overgang hoevenlandschap dicht bij de IJssel en broekontginningslandschap
- Circa 900 inwoners, waarvan ongeveer de helft in de dorpskern
- 11 melkveehouderijen
- Provincie Gelderland – Achterhoek (rivierengebied)
- Gemeente Bronckhorst

Voor meer achtergrondinformatie: [zie bijlage 5](#).

24. Op 10 juni 2022 werd door het kabinet de kaart 'Richtinggevende Emissiereductiedoelstellingen Nederland' gepubliceerd: <https://www.aanpakstikstof.nl/documenten/publicaties/2022/06/10/richtinggevende-emissiereductiedoelstellingen-nederland>

Het gevoel van in nood verkeren is onlosmakelijk verbonden aan de richtlijnen voor stikstofreducties die het desbetreffende stikstofkaartje presenteerde – en deze reducties zijn op hun beurt weer gekoppeld aan de nabijheid van Natura 2000-gebieden. Voor Toldijk en Sint Jansklooster gelden verschillende perspectieven. Toldijk ligt niet in de buurt van Natura 2000-gebieden, waardoor voor de meeste melkveebedrijven in Toldijk het laagste reductiepercentage stikstofuitstoot van 12% geldt. Sint Jansklooster daarentegen ligt tegen twee Natura 2000-gebieden aan: de Wieden en de Weerribben. Bovendien ligt het dorp in een grondwaterbeschermingsgebied in verband met drinkwaterwinning. Hierdoor geldt voor het gros van de melkveehouders het hoogste reductiepercentage stikstofuitstoot van minimaal 70%. De onzekerheden die deze percentages voor de boeren met zich meebrengen zijn immens. Opvallend is dat wij in ons onderzoek geen groots verschil bemerkten tussen de gemoederen bij melkveehouders in Toldijk, die hoogstwaarschijnlijk te maken zullen hebben met een lage reductie, ten opzichte van de melkveehouders in Sint Jansklooster die met een hoge reductie van doen hebben. De steeds weer terugkerende vraag, ongeacht reductiepercentages en bedrijfsomstandigheden luidt: *“Wat is de toekomst voor onze bedrijven?”*

Voor de melkveehouders die we in beide dorpen spraken, staat buiten kijf dat de sector de afgelopen jaren veranderde en ook nog verder veranderen zal. Dit wordt niet per definitie afgedaan als een slechte ontwikkeling. Zo gaf een melkveehouder in Toldijk aan meer interesse te hebben gekregen in kringlooplandbouw. *“Kringlooplandbouw interesseert me wel (...). We doen proefjes en nemen monsters. Het leeft wel in de regio. Boeren zijn dusdanig betrokken bij de hele situatie dat ze denken: we moeten hier iets mee.”* Ook een andere melkveehouder geeft aan dat de percepties binnen de landbouw niet stilstaan maar continu in ontwikkeling zijn. *“Vroeger was het nog vooral produceren, produceren. Maar nu zie je dat mensen op hun eigen bedrijf kijken hoe ze het aangenamer kunnen maken voor de koeien. Maar ook dat er steeds meer wordt gekeken naar wat is mooi – zoals hagen of akkerranden inzaaien.”* Uit de gesprekken met melkveehouders in zowel Toldijk als Sint Jansklooster blijkt hun bereidwilligheid om veranderingen toe te passen binnen het bedrijf. Of zoals een melkveehouder het noemde: ‘te anticiperen op duurzaamheid’. Het beeld van de boer die verandering schuwt, is in onze optiek dan ook sterk achterhaald.

De angst, die als een gedeelde noemer geldt onder de boeren, gaat volgens ons dus veel verder dan angst voor verandering – het is de angst voor grootschalig verlies. *“Wij raken al onze levens kwijt. Het gaat niet om 100 euro meer of minder verdienen, maar het gaat om het verleden, het heden en de toekomst”*, vertelde de vrouw van een Toldijkse melkveehouder. Deze zorgen over het voortbestaan van het bedrijf delen veel melkveehouders. Sommigen vrezen faillissement. *“Stikstofreductie betekent in de praktijk gewoon minder produceren en dat betekent gewoon failliet gaan, want de financiering is gebaseerd op liters melk. De kosten blijven gewoon doorlopen.”* Opvolging is voor sommige van deze boeren een pijnlijke kwestie. *“Er blijft helemaal niets over. De plannen zijn niet realiseerbaar. Er blijft dan geen enkele opvolging over. Een andere toekomst is er niet want dit bedrijf en gebied is ingericht voor melkvee.”* Al met al leven de melkveehouders die wij spraken stuk voor stuk in onzekerheid over de toekomst van het boerenbedrijf. *“Het is allemaal zo van: hoe pakt dat dan uit, en wat zou dat betekenen, en dat kan toch zo allemaal niet...”*, vertelde een melkveehouder over de gesprekken die hij vandaag de dag met andere melkveehouders voert.

Ook erfbetreders zijn bezorgd en komen schrijnende gevallen tegen. Dat varieert van huilende melkveehouders tot en met zelfdodingen, zo geeft één van hen aan. Zorgen worden uitgesproken over het feit dat het leed alleen maar meer toeneemt als het kabinet op deze manier doorgaat.

Als onderzoeksteam willen we deze zorgen op het boeren erf erkennen en tegelijkertijd verder kijken naar de omgeving van het boeren erf: in hoeverre delen de overige inwoners van dorpen de zorgen die er leven onder melkveehouders? Wat is voor dorpsinwoners de reden om vlaggen op de kop te hangen? Wat betekent het stikstofbeleid en een verwachte afname van melkveehouders voor hun blik op de toekomst van het dorp, maar ook voor hun persoonlijke toekomst?

3.2 En daarbuiten? De impact van stikstofbeleid en overig beleid op de dorpsgemeenschap

Om meer zicht te krijgen op de impact van het stikstofbeleid en overig beleid, en op de veranderingen binnen de melkveesector die daarmee gepaard zullen gaan, hebben wij onderzocht hoe inwoners aankijken tegen een toekomst met minder melkveehouders. Welke bijdrage leveren melkveehouders eigenlijk? Wij signaleren een aantal breed gedeelde zorgen die we gebundeld hebben in de thema's: natuur en landschap, voorzieningen en verenigingsleven, werkgelegenheid en economische bedrijvigheid en regie en gemeenschapszin. Per thema lichten wij aan de hand van voorbeelden uit de dorpen Toldijk en Sint Jansklooster kort toe waarom het van belang is om verder te onderzoeken wat de maatschappelijke impact van stikstofbeleid zal zijn. Wij hopen hiermee handvaten te bieden voor het adresseren van de zorgen en vragen die er vermoedelijk leven in veel meer dorpen in Nederland, en te waarschuwen voor een aantasting van de leefbaarheid op het platteland.

3.2.1 Zorgen over natuur en landschap

Ons platteland wordt gekarakteriseerd door een variatie aan weilanden, netwerk van (gedempte) sloten, kanalen en rivieren, akkers met bloemenstroken, boomsingels en heggen, houtwallen en nog zo veel meer. Mede door de ruilverkavelingen is het landschap geordend. Naast de goed onderhouden landbouwgrond, is er ook ruimte voor de natuur. Juist de combinatie van landbouw en natuur, zorgt voor een gevoel van vrijheid en rust, en maakt het platteland tot een plek van ruimte en mogelijkheden. Deze eigenschappen van het landschap worden enorm gewaardeerd door de inwoners die wij hebben gesproken.

De geïnterviewde melkveehouders en inwoners voelen zich erg verbonden met het landschap, veelal omdat ze er zijn opgegroeid. Zo geeft een actieve inwoner van Sint Jansklooster aan: *"Het geeft mij een thuisgevoel. Ik woon er prettig en ben gelukkig vanwege het landschap maar ook vanwege de bevolking, mijn gezin, de vele verenigingen, activiteiten en de sociale en verbonden gemeenschap."* Opvallend is ook dat alle melkveehouders die we gesproken hebben zonder blikken of blozen zeiden, dat als ze de keuze hadden tussen verplaatsen naar een plek met toekomstperspectief of blijven zonder agrarisch bedrijf, ze allemaal zouden blijven.

Regelmatig werd in de gesprekken ook de trek van de (Rand)stad naar het platteland genoemd. Een melkveehouder deelt zijn ervaring. *"Dit is soms uitdagend omdat deze mensen vaak niet bekend zijn met de werkzaamheden op het platteland."*

Sleutelrol voor de boer in beheer van natuur en landschap

Boeren hebben een sleutelrol in de vormgeving en onderhoud van natuur en landschap en zijn zich ervan bewust dat dorpsinwoners het karakter van het landschap waarderen. Ze proberen in te spelen op de maatschappelijke vraag om natuur en landbouw te combineren en denken steeds meer na over de rol van het landschap en hoe het beter kan. Dat doet een boer niet alleen voor zichzelf, maar voor iedereen: dorpsinwoners, recreanten, dieren en natuur.

Een lokale loonwerker ziet ook dat er bij boeren onderling steeds meer interesse komt in duurzaamheid. Boeren zijn dusdanig betrokken bij de hele situatie dat ze denken: 'we moeten er iets mee'. Het overgrote deel van boeren is daarmee bezig. Bijvoorbeeld in studieclubverband: dan is er vaak een spreker of een inleider die een bepaald onderdeel bij de kop pakt en dat kweekt enthousiasme.

Dit enthousiasme kan gestimuleerd worden door boeren te belonen voor inspanningen die gericht zijn op verduurzaming. Vooral een melkfabriek kan hierin goed sturen. Een goed voorbeeld hiervan is (CZ) Rouveen Kaasspecialiteiten. Zij heeft in samenwerking met de provincie

Overijssel de 'Biodiversiteit à la Carte' ontwikkeld; een programma over en voor de natuur en het landschap in de regio. Het beschrijft welke maatregelen genomen kunnen worden om soorten te ondersteunen. Leden van CZ Rouveen kunnen uit die verschillende maatregelen een keuze maken die het meest passend is bij hun bedrijf en ze krijgen hier dan ook naar betaald.

Eén respondent in ons onderzoek merkte op dat boeren tegenwoordig nauwelijks nog tijd hebben voor landschapsonderhoud. Dat is wel een factor om rekening mee te houden.

Alternatieve beheerders van natuur en landschap

Boeren onderhouden ons landschap, daarom is het belangrijk om de vraag te stellen: *"Waar moet het heen met dit landschap als de boeren het niet onderhouden?"*. Als de meeste boeren het strijdtoneel verlaten, wat blijft er dan over van de vrijheid en rust die we ervaren op het platteland? Kunnen andere partijen op grote schaal het landschap onderhouden zoals de boeren dat nu doen? "Nee", zeggen de boeren en een groot deel van de andere ondervraagden. Voor het landschap zijn de consequenties volgens de respondenten dan ook niet te overzien. Het landschap gaat verruigen, volgens een geïnterviewde melkveehouder en hij vraagt zich af wie dit gaat onderhouden. *"Als je het landschap niet onderhoudt, zeker omdat het een nat gebied is, komt er meer ongedierte. Zo zijn ganzen een verschrikking hier en dat wordt dan alleen maar meer. Het foerageergebied voor weidevogels komt hierdoor ook in de knel. Dit gaat dan ook ten koste van de biodiversiteit."* Een andere melkveehouder bevestigt dit. *"Als er geen boeren meer zijn wordt het hier één grote rotzooi! Het zijn hier allemaal singels, wallen, bomen, etc. Daar hebben we enorm veel werk mee. Het onderhoud is enorm, dat wordt erg snel vergeten. En als het land niet meer wordt bewerkt, geen mest meer, etc., dan zal het helemaal veranderen."* Het afwisselende landschap, waar de boer en burger van genieten, verliest zijn pracht als de boeren verdwijnen.

Niet alleen melkveehouders zijn bezorgd, maar ook de erfbetreders. *“De houtwallen worden onderhouden door de boeren. Als je alle boeren hier niet meer zou hebben, dan gaat de grote afwisseling van het landschap verloren. Boeren hebben dit landschap gemaakt.”* Inwoners delen in grote mate deze opvatting. Een inwoner vraagt zich weifelend af of hier misschien een hovenier een rol in heeft. Ook de gemeente Steenwijkerland vindt dit een groot punt van zorg. *“Beheer van landschap is een grote zorg als de boeren zouden verdwijnen, omdat het intensief moet worden onderhouden.”* De gemeente Bronckhorst ziet ook in de praktijk dat het burgerinitiatieven maar moeizaam lukt om natuur te beheren. Natuurlijk zijn er andere partijen die het landschap kunnen onderhouden, alleen hebben die in de praktijk bewezen niet voldoende in staat te zijn om deze rol op zich te nemen. *“Als ik kijk naar Staatsbosbeheer hoe die de gronden beheert, dat is een groot fiasco”*, aldus een erfbetreder. Dat komt omdat Staatsbosbeheer volgens hem steken laat vallen. Een melkveehouder heeft niet zulke hoge verwachtingen dat anderen de rol van landschapsbeheerder gaan overnemen. *“Zij lopen tegen hetzelfde probleem aan omdat er geen verdienmodel is.”* Een bestuurslid van het Toldieks Belang ziet het ook niet zo snel gebeuren dat er een groep inwoners initiatief gaat nemen om duizend hectare te gaan onderhouden. Over herbestemming van bedrijfsgebouwen zijn er ook zorgen als boeren, versneld, moet stoppen. Een geïnterviewde melkveehouder: *“Onze erven en gebouwen zullen toch een bestemming moeten krijgen. Anders zal het echt gaan verpauperen.”* Zo moedigt de gemeente Bronckhorst aan om lege stallen zo snel mogelijk te slopen om te voorkomen dat er drugslabs in komen. Ook de gemeente Steenwijkerland ziet ondermijning²⁵ als een serieus probleem.

Of zijn er toch nog kansen?

Enkele respondenten, met name overheden, geven aan dat het landschap in positieve zin gaat veranderen of er zelfs beter op gaat worden. Voorbeelden die zij geven zijn meer kruidenrijk grasland voor koeien, of een positieve stimulans voor de ruimtelijke kwaliteit als intensieve bedrijven met veel bebouwing zullen stoppen. Daarnaast zou het ook kansen kunnen geven als melkveehouders een grotere rol kunnen krijgen in het landschapsbeheer en hiervoor betaald zullen worden. Dat zou dan een alternatief verdienmodel kunnen zijn.

3.2.2 Onzekerheid over voorzieningen en verenigingsleven

De geselecteerde dorpen Sint Jansklooster en Toldijk zijn beide levendige dorpen met volop voorzieningen en een bruisend verenigingsleven. Beide dorpen hebben zowel een basisschool als een café. Bovendien is het beeld van de melkveehouder, als prominent sleutelfiguur die verweven is met de voorzieningen en het verenigingsleven, in beide dorpen sterk aanwezig. *“De landbouw is meer dan alleen een voedselproducent. Het zijn de dragers van het platteland.”*

Een andere inwoner licht toe dat de agrarische sector dan ook veel draagvlak heeft in het dorp en dat het stikstofbeleid een gespreksonderwerp is dat zowel melkveehouders als inwoners in dagelijkse gesprekken bezighoudt. *“De omgekeerde vlaggen die je overal ziet zijn vooral een teken dat mensen zich niet serieus genomen voelen. De veerkracht van de Toldijkers is groot maar dat moet niet verder aangetast worden.”* En een andere reactie is: *“De agrarische sector heeft veel draagvlak in het dorp. Iedereen heeft het over het stikstofbeleid en de omgekeerde vlaggen zijn door het hele dorp te zien.”*

25. Van ondermijning spreken we wanneer criminelen – de onderwereld – de bovenwereld gebruiken voor bijvoorbeeld de productie van drugs of witwassen. Een voorbeeld is als een boer met een leegstaande schuur door criminelen benaderd wordt om in die schuur een hennepkwekerij te vestigen.

Het intensieve contact tussen inwoners en melkveehouders maakt dat inwoners zich betrokken voelen bij de soms moeilijke situaties die het stikstofbeleid en ander beleid teweeg heeft gebracht op veel bedrijven. *“Het water staat ze aan de lippen. Met name over de spanning en verdriet dat ze hebben. Kinderen die bedrijven willen overnemen en dromen die in duigen vallen. Daar is te weinig oog voor (...). Het dorp staat wel merendeels achter de boeren. Hier wordt veel meer gezien hoe hard er gewerkt wordt om voedsel te bereiden en om het voedsel in de winkel te krijgen (...). Het contact tussen inwoners en melkveehouders is misschien zelfs wel meer geworden nu door de huidige omstandigheden.”* De kerk in Sint Jansklooster voelt zich machteloos.

“Je kunt compassie tonen, bij ze langsgaan en voor ze bidden maar meer kun je niet doen. De plannen roepen heel veel emotie op en er is veel onbegrip. Er heerst echt een gevoel van blijf van onze boeren af!”

De geïnterviewde respondenten realiseren zich ook dat de stikstofplannen meer invloed hebben dan op de boeren alleen. Ze zijn bezorgd of een corso, een kloostermarkt, een autocross of trekkertrek wel in dezelfde omvang kan blijven bestaan als er steeds minder mag. Inwoners zijn bezorgd over de eventuele gevolgen onder de lokale bevolking. Een inwoner uit Sint Jansklooster denkt zelfs dat er opstand in het dorp kan uitbreken als het corso niet meer door kan gaan.

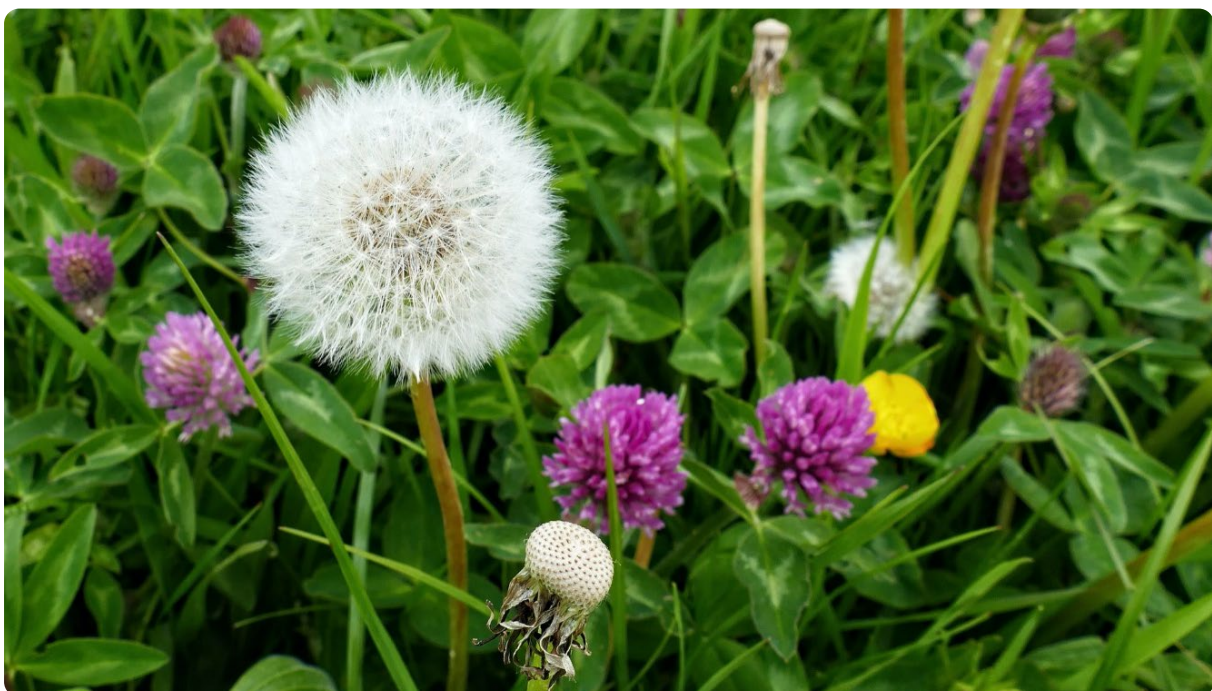
Vrijwilligerswerk

De inbedding van melkveehouders in de voorzieningen en het verenigingsleven van de dorpen was een vaak naar voren komend thema in de interviews. In Toldijk gaf een respondent aan: *“Die groep [boeren] is nog heel sterk vertegenwoordigd in die clubs, en dan met name in de besturen en de werkgroepen”*. Volgens hem is het een bepaalde ‘drive’ die maakt dat boeren zo actief bijdragen aan het verenigingsleven. *“Zij zijn het gewend om dingen te organiseren en te regelen.”* Een erfbetreder uit Toldijk benadrukt dit: *“Melkveehouders hebben zitting in besturen. Doordat ze ondernemer zijn, hebben ze ook bepaalde vaardigheden die relevant kunnen zijn voor bestuurswerk.”*

In Sint Jansklooster roemt een inwoner de mentaliteit, die zeker gerelateerd kan worden aan het boerenbestaan. Hij legt uit wat daarmee bedoeld wordt. *“De activiteiten worden veelal gedragen door boerenjongens. Ze hebben een mentaliteit van aanpakken, gecombineerd met technisch inzicht en dat brengen zij in. Boeren(jongens) vinden het ook niet zo erg om meer uren te werken en daarom zitten zij ook in besturen. Die arbeidsmoraal wordt ook weer overgedragen op de andere jeugd uit het*

dorp. In Sint Jansklooster zijn melkveehouders echte kartrekkers.” Een andere respondent uit dit gebied vult aan: *“De jeugd straalt ook helemaal plattelandscultuur uit en draagt dit over op de volgende generatie”*.

Melkveehouders beamen dat het in de dorpen nu eenmaal de gang van zaken is dat boeren actief bijdragen, en dat elke boer in de regio wel een eigen steentje bijdraagt aan de leefbaarheid in de vorm van bijvoorbeeld schoolbezoeken of andere activiteiten. *“Onze kinderen zitten in Toldijk op school met 100 kinderen en in september was voedsel het thema en kwamen ze met de hele klas kijken (...). En ook dat is weer heel laagdrempelig: dan komt die juffrouw op het schoolplein naar mij toe; ‘jullie hebben een boerderij hè, gaan jullie nog mais hakselen, mogen we kijken?’ En dat gebeurt overal: onze burens zijn dan juist weer bij LTO aangesloten en doen ook projecten met scholen en laten soms een klas komen. Iedereen doet wat bij hen past, sommige hebben ook ontvangstruimtes voor vergaderingen ofzo, of een kinderdagverblijf, maar wij zijn, net als het dorp, en alle mensen hier, bereid om wat voor elkaar te doen en daar hoeven we niks voor terug te hebben.”*

Evenementen en activiteiten

Echter zijn het niet alleen de sterke vertegenwoordigingen van boeren in besturen en werkgroepen, en de aan de boerderijen gekoppelde activiteiten waarin boeren hun belangrijke bijdrage leveren aan het dorp. Ook het ter beschikking stellen van grond en materieel is een veelgenoemde factor. Neem bijvoorbeeld de jaarlijkse autocross in Toldijk, die talloze bezoekers trekt. In Sint Jansklooster gaat hetzelfde op voor het Bloemencorso, dat daar het evenement van het jaar is.

Autocross

Een melkveehouder uit Toldijk vertelt: *“Hier in de buurt is een evenementenboerderij, die doen dan autocross. En alle melkveehouders, mits het land gewoon hersteld wordt, zijn dan bereid om een camping te maken – ze hebben ook bij ons op het land gestaan – iedereen is bereid om bij te dragen aan dat dorpsgevoel, omdat we hier allemaal wonen en dit is hoe we altijd al leven.”* Een inwoner uit Toldijk bevestigt dit beeld. *“Er is geen onderscheid tussen melkveehouders of inwoners. We zijn gewoon Toldijkers. Voor een evenement heb je wel parkeerplegen nodig of iets anders. Voor evenementen die non-profit worden georganiseerd heb je melkveehouders nodig. Zonder camping of parkeerplaats geen evenement. Boeren staan hier midden in de samenleving.”*

Deze melkveehouder vervolgt zijn verhaal. *“Ze hebben machines of gereedschap of middelen, wat nog wel eens handig is. Met de kermis, als er dan een kermiswagen gerepareerd moet worden is er altijd wel een boer die zegt: ‘dat kan bij mij in de schuur’. Zo gaat dat, en dat maakt het heel laagdrempelig om iets te organiseren.”*

Bloemencorso

Wat Sint Jansklooster echt bijzonder maakt is het jaarlijkse Bloemencorso dat inmiddels op de Unesco-lijst met immaterieel erfgoed staat. Het corso werkt enorm verbindend en de bijdrage van melkveehouders hierin is cruciaal. De Christelijke Oranjevereniging leg uit: *“Wat betreft het Bloemencorso dragen de boeren bij*

door de opslag van dahliabollen, het planten van bollen, beschikbaar stellen van machines en trekkers, stallen van het onderstel voor de wagens, beschikbaar stellen van ruimte voor tenten en parkeren en het uitvoeren van maaiwerkzaamheden.”

Het corso is ook meer dan alleen een mooie stoet van versierde praalwagens met bloemen. *“Het sociale leven dat vooral plaatsvindt bij het samen organiseren en werken aan wagens voor het corso en andere evenementen vormt een vangnet. Met ruimte voor goede gesprekken. Als mensen bij elkaar zijn, wordt er over allerlei leuke, maar ook minder leuke dingen gepraat. Zorgen worden gedeeld. Mensen luisteren naar elkaar en steunen elkaar. Dat is niet iets waar de overheid voor zorgt”,* aldus een prominente inwoner uit Sint Jansklooster.

Uitwerking van beleid

Als wordt gevraagd naar de te verwachte impact van het beleid, krijgen we bijna unaniem van de inwoners te horen dat het sociale aspect achteruitgaat.

“Heel veel verenigingswerk valt weg. Er moeten meer betaalde voorzieningen komen. In het geval van het corso moeten machines, gebouwen en parkeerplaatsen gehuurd worden. Alles wat wij met de boeren doen is vrijwillig. Als we geen vrijwilligers meer hebben omdat boeren gedwongen worden te stoppen, dan hou je geen sociale kwaliteit meer over.”

“De bijdrage van boeren wordt denk ik soms wel erg onderschat, maar ik kan dat niet uitdrukken in getallen of hoeveel. Clubs en verenigingen of trekkertrek of wat er ook georganiseerd wordt: de hele gemeenschap vindt dat heel normaal, dat dat zo gebeurt, maar als dat clubje dat het organiseert er niet meer is... Tja... dan zal het wel opvallen.”

“Voor de Zwarte Cross moet een stikstofanalyse gemaakt worden. Bij de Feestfabriek²⁶ zetten ze er twee personen op om die analyse te maken. De trekkertrek of het bloemencorso wordt georganiseerd door plattelandsjongeren en die hebben daar helemaal geen zin in. Ze doen dit met vrienden. Dan krijg je een sneeuwbaaleffect. Dan verlies je kleur op het platteland en is het minder interessant om hier te wonen. Dan komen er mensen op leeftijd, die gaan rondfietsen met hun eigen gesmeerde brood in de fietstas. Maar ze gaan niet naar de lokale horeca. De lokale horeca heeft het nodig dat er één keer per jaar een kermis georganiseerd wordt en dat er heel veel bier wordt gedronken en veel stikstof wordt uitgestoten. Je moet het met elkaar doen. Als je dat uit het oog verliest, dan gaat het bergafwaarts.”

De overheden die we hebben gesproken zitten hier wat genuanceerder in. Ze verwachten bijvoorbeeld voor het corso dat hier wel een oplossing voor gevonden zal worden. Ook worden wel kanttekeningen geplaatst bij de bedrijvigheid in het dorp, gerelateerd aan melkveehouders en de leefbaarheid. Daarentegen spreekt de gemeente Bronckhorst wel haar zorgen uit dat als de boeren verdwijnen ook het karakter van het dorp verdwijnt.

3.2.3 Afname werkgelegenheid en economische bedrijvigheid

Een ander punt waarvoor inwoners waarschuwen, is de angst voor ‘leegloop’ of ‘kaalslag’ op het platteland. Een afname in boerenbedrijven zou volgens inwoners een kettingreactie kunnen veroorzaken. Een mogelijke afname van boerderijen gaat immers niet over een afname van economische bedrijvigheid op de boerderijen alleen. Talloze dorpen in Nederland leunen wat betreft hun werkgelegenheid op de melkveehouderijen (etc.). Dit is nog een van de redenen dat het verhaal van een afnemende melkveehouderij in Nederland niet alleen over de melkveehouders gaat. Zo stipte een melkveehouder aan: *“De agrarische sector is niet alleen de boeren: als de boeren halveren, zal je dat ook terugzien in de*

werkgelegenheid bij loonbedrijven, mechanisatiebedrijven, agrarische bouwbedrijven, veeartsen, transportbedrijven, voerleveranciers, mensen die in melkfabrieken werken... In dit dorp zouden heel veel mensen geen werk meer hebben.”

Dit beeld bevestigen de inwoners die we hebben gesproken in Toldijk. Veel mensen uit het dorp werken in de sector zoals bij een lokaal loonwerkbedrijf of in de agribusiness zoals Aviko of FrieslandCampina. Bestuursleden van de Stichting Oranjevereniging Toldijk zijn van mening dat minder melkveehouders een leegloop van het dorp tot gevolg heeft. *“Melkveehouders zorgen voor werkgelegenheid. Ook dit zal dan afnemen.”* Ook zien ze dat veel boeren in de wachtstand staan. *“Er wordt niet geïnvesteerd omdat er te veel onzekerheid is.”*

Mochten melkveehouders uit Toldijk daadwerkelijk stoppen, dan zien de bestuursleden het niet voor zich dat hier op een andere manier werkgelegenheid voor terugkomt. *“Als er minder bedrijvigheid is doordat landbouwbedrijven moeten stoppen, gaan mensen elders werk zoeken. De jeugd trekt weg en gaat naar de stad omdat ze werk moeten hebben. Dan wordt het wel een stil dorp. Als melkveehouders en hun gezinnen zouden wegtrekken is het maar de vraag of de basisschool open kan blijven.”* Een erfbetreder vult aan: *“Inwoners die zich hier nieuw vestigen, komen met name voor hun rust. Ze nemen geen kinderen mee”.*

Een aspect wat specifiek speelt in Sint Jansklooster betreft het toerisme. Zo delen melkveehouders hun ervaring dat zij waarschijnlijk nooit hun stal kunnen uitbreiden, terwijl verderop een projectontwikkelaar 182 huisjes neer kan zetten. *“Het accent verschuift meer naar toerisme.”* Een inwoner onderschrijft dit beeld. *“Er is wel ruimte voor grootschalige campings van Europarcs. Hiervoor is een stuk water gedempt en er was zomaar een vergunning voor spiksplinternieuwe chalets. Dit geeft meer toeristische druk en dit gaat ten koste van de leefbaarheid. Dat zie je wel bij Giethoorn. Giethoorn werd opgekocht en verhuurd aan de Chinezen.”*

26. Organisator van grootschalige festivals en evenementen waaronder de Zwarte Cross en Mañana.

De overheden die we gesproken hebben zijn iets positiever. Zij verwachten dat er misschien wel mogelijkheden zijn voor alternatieve verdienmodellen. Zo zou omzetten van agrarisch vastgoed naar woningbouw een kans kunnen zijn en kunnen gronden benut worden voor de realisatie van zonneparken of landschapsbeheer. Wel worden zorgen uitgesproken over de komst van stedelingen die misschien dure paarden en schapen op verschaald gras laten lopen en grote witte hekken zullen plaatsen. *“Het wordt dan wat killer omdat mensen overdag niet thuis zijn en er dus ook geen bedrijvigheid is.”* Een andere bijkomstigheid die genoemd wordt is dat nieuwkomers het boeren ook wel lastiger kunnen maken. Mensen willen graag wonen op het platteland maar nieuwkomers hebben vaak een romantisch beeld van het platteland en hebben soms moeite met de werkelijkheid. Geuroverlast door mest uitrijden, of boeren die midden in de nacht mais hakselen past niet binnen de verwachting van de nieuwkomer. Nieuwkomers kunnen hierover gaan klagen, wat leidt tot polarisatie binnen het dorp. Dat betekent wel ‘boeren met een handicap’, volgens de gemeente Steenwijkerland.

3.2.4 Aantasting van regie en gemeenschapszin

De zorgen over verandering van het verenigingsleven en afname van de werkgelegenheid gaan gepaard met het gevoel minder regie te hebben over dat wat er in het dorp gebeurt. Als dat wat de dorpskern uniek maakt

aangetast wordt, zoals het zelforganiserende vermogen waarmee evenementen worden georganiseerd en waardoor verenigingen kunnen voortbestaan, kan dit ook de gemeenschapszin ten slechte komen.

Gemeenschapszin

Respondenten verstaan hier in algemene zin onder dat mensen in het dorp voor elkaar zorgen, op elkaar letten en zich verbonden voelen met elkaar. Hieronder worden verschillende voorbeelden uitgelicht die door de geïnterviewden zijn benoemd.

“De onderlinge betrokkenheid tussen inwoners en melkveehouders en tussen melkveehouders onderling is goed. Bij acute problemen, bijvoorbeeld bij een ongeval of ziekte, komt er altijd hulp vanuit de gemeenschap.”

“Ik gun Toldijk dat ze hun waarden kunnen behouden zoals de gemoedelijkheid, de eigen dorpsfeesten, ‘ons kent ons’, de sociale controle naar elkaar toe in positieve zin. Als er iets is, sta je schouder aan schouder om dingen te realiseren. De inwoners in Toldijk zijn samen het dorp, ze zijn samen één. Er is een unieke relatie tussen inwoners en melkveehouders. Iedereen telt gewoon mee. Daar zit geen verschil in.”

“Iedereen staat voor elkaar klaar en er is een groot verantwoordelijkheidsgevoel om er samen wat van te maken in goede en slechte tijden.”

"Het geroezemoes in het dorp is misschien iets minder. Maar aan de andere kant is de saamhorigheid wel heel groot als er iets gebeurt. Er wordt heel snel een deken om iemand heen gelegd. Dat kun je zien als beklemmend en benauwend, of als liefdevol en fijn."

Zowel in Toldijk als in Sint Jansklooster worden nieuwe inwoners van buiten het dorp omarmd. Het Plaatselijk Belang (PB) Sint Jansklooster zegt hierover: *"We proberen iedereen in een positieve flow te krijgen. Import mengt zich ook wel weer. Het is ook een kwestie van iedereen meenemen en meekrijgen."* Het Toldieks Belang heeft zelfs een spel ontwikkeld dat ze persoonlijk langs gaan brengen als nieuwe inwoners verhuisd zijn naar het dorp. Dit is een zogenoemd 'inburgerspel'. Ondanks dat er soms met enige scepsis naar nieuwkomers wordt gekeken, worden ze wel door de gemeenschap met een warm welkom ontvangen: *"Mits je jezelf openstelt, stellen ze zich ook open voor jou"*.

Aantasting regie

Het algehele beeld wat ervaren wordt is dat nu alle plannen worden opgelegd en dat eigen regie de inwoners wordt ontnomen. Een inwoner drukt zich als volgt uit. *"Ik denk dat eigen regie heel belangrijk is omdat je dan ook de kernwaarden van de gemeenschap kunt behouden en de eigen identiteit kunt bewaken."*

Een bestuurslid van het Toldieks Belang noemt een voorbeeld uit het dorp waarbij het lastig is om de regie te behouden. *"Afgelopen jaren zijn we als Toldieks Belang bezig geweest met starterswoningen, maar je loopt vast op de regeltjes en het gezeur van de gemeente. We moesten aantonen dat deze mensen hier wilden komen wonen, maar inmiddels hebben acht van de twaalf stellen een ander huis gekocht. Dit is precies een voorbeeld van hoe het werkt in Nederland."*

De Christelijke Oranje Vereniging en PB Sint Jansklooster zien dat het zelforganiserend vermogen van vrijwilligers afneemt. Een daling van het aantal melkveebedrijven kan namelijk leiden tot minder of geen

vrijwilligers die activiteiten, zoals een corso of kloostermarkt, willen of kunnen organiseren. De melkveebedrijven, en de loodsen, weilanden en schuren aanwezig op het erf, lenen zich namelijk uitstekend voor vrijwilligers om er activiteiten voor te bereiden of te organiseren. Minder melkveehouders betekent dat veel aanpassingen gedaan moeten worden en/of hogere kosten gemaakt moeten worden om deze activiteiten door te kunnen zetten. De geïnterviewde melkveehouders ervaren dit gevoel al helemaal.

"Het gevoel van het hebben van regie is volledig weggevaagd. De overheid zou juist voor zekerheid moeten zorgen, maar het tegenovergestelde gebeurt nu."

"Ik heb het gevoel dat ik steeds minder eigen regie heb. De derogatie die niet doorgaat. Dat betekent dat ik nog minder mest kwijt kan op eigen land en nog meer kunstmest moet bestellen. Het energienet is beperkt waardoor ik niet kan investeren in zonnepanelen."

Overheden hebben juist een positiever beeld. Zij denken dat de regie die inwoners kunnen nemen juist sterker wordt door de nieuwe gebiedsprocessen die worden opgezet in het kader van stikstof. Ook door de nieuwe Omgevingswet²⁷ hebben inwoners meer invloed op wat er gebeurt in hun dorp.

De ziel van het dorp verdwijnt

Al met al haalden wij op uit de gevoerde gesprekken dat het stikstofbeleid, in combinatie met ander beleid, het gevoel van regie en gemeenschapszin in dorpen kan aantasten. Of, om het in de woorden van de inwoners zelf te zeggen, *"dat is ook wat nu steekt bij veel mensen, dat je niet meer de kans hebt om eigen keuzes te maken."*

Een geïnterviewde inwoner en boer sluiten het gesprek af met de waarschuwendende woorden: *"Deze ontwikkeling slaat de ziel uit het dorp"* en *"De passie wordt er uitgeslagen"*. Een boodschap die we misschien ter harte moeten nemen.

27. Met de nieuwe Omgevingswet krijgen inwoners meer zeggenschap en inspraak vooraf in plaats van achteraf.

4. CONCLUSIES

Om meer zicht te krijgen op de impact van stikstofbeleid, en de veranderingen binnen de melkveesector die daarmee gepaard zullen gaan, hebben wij onderzocht hoe inwoners aankijken tegen een toekomst met minder melkveehouders. Welke bijdrage leveren melkveehouders eigenlijk? In dit onderzoek signaleren wij een aantal breed gedeelde zorgen, gebundeld in de volgende thema's: natuur en landschap, voorzieningen en verenigingsleven, werkgelegenheid en economische bedrijvigheid en regie en gemeenschapszin.

Natuur en landschap

De gevolgen zijn groot en de angst voor verloedering en verpaupering komen breed naar voren in onze interviews. Vanuit zowel inwoners als melkveehouders bemerkten wij de angst dat natuur en landschap haar waarde verliest als de boeren stoppen. Dit ligt met name in de rol die melkveehouders nu vervullen als beheerders van het landschap en natuur. Er zijn niet zomaar andere partijen voorhanden die op deze schaal het landschap onderhouden zoals boeren dat nu doen. Ook overheden, met name gemeenten, zien beheer van landschap als punt van zorg als er geen boeren meer zouden zijn en zien dat het burgerinitiatieven maar moeilijk lukt om natuur te beheren. Alleen al deze angst laat zien dat het noodzakelijk is dat de boer niet verdwijnt. De zorgen beperken zich niet alleen tot natuur en landschap, maar reiken veel verder.

Voorzieningen en verenigingsleven

Al met al maakt het dat melkveehouders zowel door hun actieve inzet als vrijwilliger in besturen, als door het ter beschikking stellen van grond en materieel, belangrijke bijdragen leveren aan de evenementen waar de dorpen bekend om staan. Met betrekking tot hun inzet als vrijwilliger wordt met name hun 'drive' en mentaliteit van aanpakken geroemd. Voorbeelden van evenementen in de geselecteerde dorpen waar melkveehouders een grote rol hebben bij de totstandkoming hiervan zijn de jaarlijkse autocross in Toldijk en het jaarlijkse Bloemencorso in Sint Jansklooster.

Ruimte wordt beschikbaar gesteld voor parkeergelegenheid of een camping. Bovendien bleek dat melkveehouders niet alleen in de vorm van hun vrijwilligerswerk een bijdrage leveren aan verenigingen en voorzieningen, maar ook praktisch gezien in de vorm van het ter beschikking stellen van grond en overige middelen, zoals gereedschap en schuren. Daarmee is hun bijdrage aan de leefbaarheid van de dorpen cruciaal. Grote zorgen zijn er onder inwoners dat heel veel verenigingswerk wegvalt als boeren moeten stoppen.

Werkgelegenheid en bedrijvigheid

Inwoners zijn ook bevreesd dat een afname van het aantal melkveehouders leidt tot een drastische afname van de werkgelegenheid. De gevolgen beperken zich niet alleen tot boeren, maar de hele periferie krijgt hier last van. Zoals loonbedrijven, mechanisatiebedrijven, dierenartsen, transportbedrijven, voerleveranciers, de melkfabriek, adviseurs, etc. Inwoners zien in Toldijk niet snel alternatieven voorhanden. Als er geen werkgelegenheid is, gaan mensen elders werk zoeken en de jeugd trekt weg. Het is ook de vraag of melkveehouders en hun gezinnen met kinderen blijven. De kans is groot dat het dan een stil dorp wordt zonder voorzieningen. Als dat alternatief er wel is, zoals met toerisme, wordt daar ook met wantrouwen naar gekeken. Omdat de ervaring leert, zoals in Giethoorn, dat alleen maar toerisme ook niet leidt tot verbetering van de leefbaarheid.

Regie en gemeenschapszin

De zorgen over een verandering van het verenigingsleven en een afname van de werkgelegenheid gaan gepaard met het gevoel minder regie te hebben over dat wat er in het dorp gebeurt. Aantasting van datgene dat de dorpskern uniek maakt, zoals het zelforganiserende vermogen waarmee evenementen worden georganiseerd en waardoor verenigingen kunnen voortbestaan, kan ook een slecht effect hebben op de gemeenschapszin.

Het algehele beeld van wat er nu ervaren wordt, is dat alle plannen worden opgelegd en dat de inwoners hun eigen regie wordt ontnomen. Dit gevoel wordt al zichtbaar bij de inwoners die we gesproken hebben, maar helemaal bij de melkveehouders. Ze hebben het gevoel dat de eigen regie helemaal is weggevaagd door de onzekere plannen van de overheid met een onduidelijk toekomstperspectief.

Wat opvalt is dat overheden in de gesprekken gematigder zijn. Ze denken dat belangrijke evenementen wel worden doorgezet en verenigingen blijven bestaan omdat het dorp dit belangrijk genoeg vindt. Ook zien ze kansen en mogelijk ruimte voor alternatieve verdienmodellen voor boeren in combinatie met woningbouw, zonneparken of landschapsbeheer. Daarnaast verwachten ze dat inwoners en boeren juist meer regie kunnen nemen met de gebiedsprocessen die nu worden opgezet voor stikstof, maar ook door de nieuwe Omgevingswet waarbij inwoners meer invloed krijgen.

Tot slot

Melkveehouders dragen op verschillende manieren bij aan de leefbaarheid van het platteland. Zij fungeren als landschapsbeheerders, als vrijwilligers in besturen en zorgen voor land en materiaal bij grootschalige evenementen. De spanning en zorgen onder melkveehouders en inwoners over de gevolgen van de stikstofplannen voor de leefbaarheid en gemeenschapszin zijn heel erg groot. Als boeren verdwijnen, is er een angst dat het landschap niet meer onderhouden wordt, komt vrijwilligerswerk onder druk te staan en is het niet meer mogelijk om op grote schaal vrijwillig evenementen te organiseren. Het zelforganiserende vermogen van het dorp wordt hiermee verder aangetast en de gemeenschapszin komt verder onder druk te staan. Daarmee kan gesteld dat worden dat er terecht zorgen zijn in deze dorpen over een mogelijke kaalslag op het platteland.

BIJLAGE 1. METHODOLOGIE:

TOELICHTING VRAGEN EN CONCEPTEN

Wat zijn de 'maatschappelijke effecten' van de landelijke emissiereductiedoelstellingen voor stikstof en andere (landelijke) maatregelen? Doelstellingen en maatregelen die gevolgen zullen hebben voor individuele boeren, melkveehouders in het bijzonder, en hun sociale en fysieke omgeving. Deze vraag is nogal breed en de term 'maatschappelijke effecten' is ook veelomvattend. Daarom hebben we aan het begin van deze opdracht, in samenspraak met ZuivelNL, de vraag nader gespecificeerd en afgebakend tot: het op een toegankelijke manier in beeld brengen van het belang van melkveehouders voor de leefbaarheid²⁸ van het platteland en de maatschappelijk effecten daarop van de stikstofplannen en andere relevante overheidsmaatregelen.

Om een realistisch beeld te kunnen schetsen van de toekomstige effecten van plannen en maatregelen op de leefbaarheid, is het van belang om te weten welke effecten eerdere ontwikkelingen en veranderingen hebben gehad en nog hebben, en welke bijdrage melkveehouders in het verleden en nu leveren aan leefbaarheid van het platteland. Zo wordt ook duidelijk wat er op het spel staat en wat in de toekomst mogelijk verloren gaat.

Voor dit onderzoek hebben we de hoofdvraag verder gespecificeerd en opgedeeld in twee deelvragen:

1. hoe dragen melkveehouders bij aan de leefbaarheid van het platteland, en
2. hoe verandert die bijdrage (mogelijk) door het stikstofbeleid en andere relevante overheidsplannen?

Toelichting gebruikte concepten

De focus van dit onderzoek ligt op sociaal kapitaal en sociale cohesie. Sociaal kapitaal benaderen wij als 'de sociale netwerken van individuen en de hulpbronnen die via die netwerken gerealiseerd kunnen worden' (Adler & Kwon 2002). Met andere woorden: sociaal kapitaal omvat de manieren waarop mensen zichzelf organiseren en wat ze door middel van die netwerken gedaan kunnen krijgen. In praktische zin zullen we ons dus richten op de voorzieningen en netwerken die er zijn in de desbetreffende dorpen en hoe er door inwoners gebruik van wordt gemaakt. Met sociale cohesie bedoelen wij 'de mate van samenhang en verbondenheid binnen een bepaalde groep mensen' (Hart, Knol, Maas-de Waal, Roes 2002).

Dit concept spitst zich dus meer toe op 'het gevoel' dat mensen hebben over elkaar en hun band met het dorp, de regio of het land waar zij wonen. In dit onderzoek richten we ons op de lokale schaal: het dorp zelf en eventueel de omliggende dorpen. Sociaal kapitaal kan het gevoel van sociale cohesie versterken.

Door zowel op de aanwezigheid van bepaalde voorzieningen en netwerken te focussen, als op de (emotionele) band die mensen voelen met het dorp, hopen wij een helder beeld te schetsen van het 'dorpsgevoel' dat er heerst op de gekozen locaties. Specifiek zullen wij ons hierbij richten op de rol die melkveehouders en hun bedrijven spelen in de totstandkoming van sociaal kapitaal en sociale cohesie.

Leefbaarheid is een containerbegrip. Er zijn vele interpretaties mogelijk en het begrip wordt op verschillende manieren en in verschillende contexten gebruikt. In het onderzoek worden face-to-face interviews gehouden om het inzicht te vergroten in de manier waarop verschillende respondenten invulling geven aan het begrip leefbaarheid. Meer specifiek gaat het over, of en hoe melkveehouderijen bijdragen aan de leefbaarheid van een gebied. Aan de geïnterviewden wordt tevens een reactie gevraagd op de bevindingen van de literatuurverkenning (deskresearch).

28. Leefbaarheid vangen wij door middel van de concepten ruimtelijk kapitaal, sociaal kapitaal en sociale cohesie.

BIJLAGE 2. METHODOLOGIE: TYPE ONDERZOEK EN AANPAK

Kwalitatief onderzoek

De 'leefbaarheid', 'maatschappelijke impact' en bijvoorbeeld de 'geworteldheid' van boeren in hun gebied en hun bijdragen aan de gemeenschap, zijn niet enkel door een cijfermatige benadering in beeld te brengen. Voor dit onderzoek hebben we gekozen voor een kwalitatieve benadering en een praktische aanpak. Wij hebben gesprekken gevoerd met boeren (melkveehouders), vertegenwoordigers van plaatselijke belangenverenigingen, erfbetreders²⁹ en (beleids) medewerkers bij lokale en provinciale overheden.

Om de impact van (steeds) minder boeren (i.c. melkveehouders) op de leefbaarheid in buurten, dorpen en gemeenschappen in Nederland helder te krijgen, is het belangrijk om eerst duidelijk te krijgen welke bijdrage melkveehouders in het verleden en nu leveren aan de leefbaarheid van het platteland. Daardoor wordt ook duidelijk wat er op het spel staat, mogelijk op het punt staat om verloren te gaan en waarom daar zorgen over zijn. Bij beleid dat veranderingen en transitie in gang zet moet er niet alleen aandacht zijn voor 'koplopers', voor wat nieuw is en wat kan komen, maar ook voor verlies³⁰. Natuurlijk kan dit niet alleen verteld worden door boeren zelf, maar ook door hun 'naasten', degenen waar zij mee samenleven en werken in dorpen en buurtschappen. In bepaalde streken ook wel 'noaberschap' genoemd. Daarnaast zijn er erfbetreders en beleidsmedewerkers van gemeenten en provincies die hier meer over kunnen vertellen.

Menselijke maat in kleine voorbeeldgebieden

We kunnen natuurlijk in algemene en brede zin iets zeggen over de bijdrage van melkveehouders aan de leefbaarheid van het platteland, maar om scherp te krijgen moet worden ingezoomd. Wij hebben daarom ingezoomd op twee (voorbeeld)gebieden. Juist door voor concrete (voorbeeld)gebieden inzicht te geven in maatschappelijke effecten gaat het landelijke beleid meer 'leven', wordt het concreter, voorstelbaar, herkenbaar en komen we dicht bij de 'menselijke maat'. Bij de selectie van de gebieden hebben we de volgende criteria gehanteerd:

- Geografische spreiding
- Reductiepercentage stikstofuitstoot
- Diversiteit (cultuur, bodem, etc.)
- Aanwezigheid bestaand netwerk
- Aanwezigheid melkveehouderij.

Schaalgrootte Nederland » provincie » streek/regio » gemeente » dorp/buurtschap

In de gebieden hebben wij verder ingezoomd op gemeenteniveau. Door de verschillen in bodem, watersysteem, landschap en cultuur hebben wij de diversiteit in ons onderzoek vergroot en daarmee naar verwachting ook de herkenbaarheid van de uitkomsten voor andere gebieden.

29. Onder ketenpartijen worden ook erfbetreders verstaan zoals bijvoorbeeld de dierenarts of een sterk lokaal geworteld mechanisatiebedrijf.

30. <https://www.nsob.nl/denktank/overzicht-van-publicaties/omgaan-met-verlies-transities>

Door gemeentelijke herindelingen en fusies zijn gemeenten door de jaren heen steeds groter geworden. De omvang van gemeenten heeft (tegenwoordig) vaak in mindere mate een duidelijke relatie met de sociale structuur en de sociale netwerken van mensen die daarin wonen. Wij hebben er daarom voor gekozen om verder in te zoomen dan de schaal van een gemeente en te kiezen voor de schaalgrootte van een dorp of buurtschap³¹. Deze dorpen/buurtschappen moeten wel een zekere mate van omvang hebben en daarom hebben we bij de selectie gekeken of sprake is van enige schaalgrootte en of er bijvoorbeeld (gemeenschappelijke) voorzieningen aanwezig zijn. Door dit inzoomen hebben we een scherper beeld kunnen krijgen van de gemeenschap en/of dorp en de relatie met de aanwezige melkveehouderijen.

Door meerdere en verschillende typen dorpen onder de loep te nemen hebben we geprobeerd een breder en in zekere mate representatief beeld te krijgen op basis waarvan we conclusies kunnen trekken over hoe melkveehouderijen bijdragen aan de sociale voorzieningen en sociale cohesie.

Aanpak

Bureaustudie

Op basis van een korte bureaustudie hebben we de dorpen/buurtschappen op hoofdlijnen gekenschetst. Daarnaast hebben we samengevat welke ontwikkelingen, trends, gebiedsprocessen, beleidsdoelen en opgaven er landelijk, in de sector spelen.

Interviews

Per dorp/buurtschap hebben wij tien semi-interviews gehouden met als doel om de leefbaarheid (beter) in beeld te brengen. Hierbij is gebruik gemaakt van een gespreksleidraad, waarbij er ook veel ruimte gegeven is aan eigen invulling van de respondent. Ook hebben wij ernaar gestreefd de onderzoeksgroep zodanig samen te stellen dat deze een getrouwe afspiegeling vormt van de populatie waarnaar gegeneraliseerd wordt. Daarbij merken wij op dat vanwege de (beperkte) omvang en (korte) duur van het onderzoek, het niet mogelijk is een volledig representatief onderzoek te doen. Dit onderzoek heeft daarom vooral een eerste signalerende functie, waarmee we naar boven halen wat leeft (in de onderstroom) en zichtbaar maken wat kan gaan spelen/gebeuren in de voorbeeldgebieden en in andere gebieden.

Er zijn zowel individuele interviews als groepsinterviews uitgevoerd. Groepsinterviews kunnen van meerwaarde zijn omdat ze de interactie weergeven tussen de personen in een groep. Het laat onder andere zien welke verschillen in visie er zijn en hoe mensen op elkaars visie reageren. Bij de interviews met gemeenten en provincies hebben wij groepsinterviews gehouden met ambtenaren met verschillende achtergronden. Hieronder staan het type respondenten die betrokken zijn bij dit onderzoek. Tussen haakjes staat het aantal respondenten waarmee per gebied is gesproken.

1. Boeren (melkveehouders, representatief en relevant; waarbij nadrukkelijk ook aandacht voor jongere generatie) (3)
2. Ketenpartijen/erfbetreders (1 of 2)
3. Gemeenten (sociale kwaliteit, plattelandsontwikkeling, landelijk gebied, cultuur) (1)
4. Provincies (sociale kwaliteit/leefbaarheid, plattelandsontwikkeling, landelijk gebied, cultuur) (1)
5. Verenigingen (bijvoorbeeld plaatselijk belang, voetbalvereniging, carnavalsvereniging, agrarische natuurvereniging, ondernemersvereniging en individuele inwoners) (3 of 4).

De interviews zijn afgenomen door medewerkers van Stichting Stimuland. Ter voorbereiding is een gespreksleidraad opgesteld met daarin de verschillende invalshoeken en onderwerpen die we aan de orde wilden stellen. De gespreksverslagen zijn ter verificatie en goedkeuring voorgelegd aan de respondenten en gebruikt voor de analyse.

31. Bij de selectie de dorpen/buurtschappen hebben wij gekeken of sprake is van enige schaalgrootte en of er bijvoorbeeld (gemeenschappelijke) voorzieningen aanwezig zijn, zodat er een zekere mate van omvang is.

Rapportage

De gegevens en signalen die zijn opgehaald tijdens de bureaustudie en de gesprekken hebben wij geanalyseerd. Op basis van onze conclusies hebben wij een aantal aanbevelingen gegeven in deze bondige rapportage, waarvan de samenvatting is verwerkt in een factsheet. Daarnaast stellen wij voor, om als onderdeel van de verslaglegging een video te maken waaruit het belang blijkt van Nederlandse melkveehouderijbedrijven voor de leefbaarheid. Daarmee wordt ook inzicht gegeven in de maatschappelijke impact van de versnelde afname van het aantal melkveebedrijven, door onder meer de voorliggende stikstofplannen.

BIJLAGE 3. VRAGENLIJST

ALGEMENE PERSOONLIJKE GEGEVENS

Vraag de respondent een korte schets van zichzelf te geven: leeftijd, woonplaats, beroep, plek waar hij/zij geboren/getogen is en een of twee dingen die de respondent zelf graag zou willen toevoegen.

DEEL 1: DE BIJDRAGE VAN MELKVEEHOUDERS AAN DE LEEFBAARHEID OP HET PLATTELAND

1. RUIMTELIJK KAPITAAL & BIJDRAGE MELKVEEHOUDERS

- a. Hoe ziet het dorp en het omliggende buitengebied eruit? Welk landschap betreft het?
- b. Wat weet u van de geschiedenis van dit landschap? Hoe is het tot stand gekomen?
- c. Is dit landschap de afgelopen jaren veranderd? Zo ja, hoe?
- d. Wat vindt u van dit landschap? Wat vindt u er wel of niet mooi aan?
- e. Voelt u zich thuis in dit landschap? Zo ja, welke kenmerken van dit landschap maken dat u zich thuis voelt?
- f. Hoe dragen melkveehouders volgens u bij aan dit landschap? Waar merkt u dat aan?
- g. Is de bijdrage van melkveehouders volgens u door de jaren heen veranderd? Zo ja, wat is er dan veranderd en wat vindt u daarvan? Welke veranderingen vindt u goed, wat vindt u jammer?

2. SOCIAAL KAPITAAL & BIJDRAGE MELKVEEHOUDERS

- a. Wat is er allemaal te doen binnen het dorp? Welke voorzieningen zijn er (bijvoorbeeld instanties, formele netwerken zoals scholen en verenigingen, informele netwerken zoals initiatieven van inwoners)?
- b. Hoe zetten inwoners van dit dorp zich in voor het dorp (bijvoorbeeld als vrijwilligers)? Zijn veel inwoners van het dorp hierbij betrokken of slechts een paar?
- c. Welke rol hebben melkveehouders binnen de in het dorp aanwezige voorzieningen en netwerken? Hoe zetten zij zich in voor het algemeen belang van het dorp? Waar zijn zij actief?
- d. Wat is kenmerkend aan dit dorp? Waar staat dit dorp bekend om?
- e. Dragen melkveehouders bij aan deze 'dorpskenmerken'? Zo ja, hoe dan?
- f. Is de bijdrage van melkveehouders volgens u door de jaren heen veranderd? Zo ja, wat is er dan veranderd en wat vindt u daarvan? Welke veranderingen vindt u goed, wat vindt u jammer?

3. SOCIALE COHESIE & BIJDRAGE MELKVEEHOUDERS

- a. In hoeverre voelt u zich verbonden met het dorp waarin u woont? Wat maakt dat u deze verbondenheid wel/niet voelt? Kunt u voorbeelden geven?
- b. Heeft u weinig/veel contacten in dit dorp? Met welke mensen heeft u zoal contact?
- c. In hoeverre voelt u zich verbonden met andere dorpsinwoners? Wat maakt dat u deze verbondenheid wel/niet voelt?
- d. In hoeverre voelt u zich verbonden met het buitengebied van uw dorp dat hoofdzakelijk bestaat uit agrarisch ondernemers en melkveehouders? Wat maakt dat u deze verbondenheid wel/niet voelt? Hoe praat u met andere dorpsinwoners over het buitengebied?
- e. Heeft u zelf contact met melkveehouders? Zo ja, wanneer bent u in contact met melkveehouders? Komt u bijvoorbeeld wel eens op een melkveebedrijf en zo ja, om welke reden(en)?
- f. Hoe ervaart u de onderlinge betrokkenheid tussen inwoners en melkveehouders? Wat maakt dat u die betrokkenheid wel/niet voelt?
- g. Is uw contact met melkveehouders veranderd door de jaren heen? Zo ja, wat is er dan veranderd en wat vindt u daarvan? Welke veranderingen vindt u goed, wat vindt u jammer?
- h. Is de betrokkenheid tussen inwoners en melkveehouders veranderd door de jaren heen? Zo ja, wat is er dan veranderd en wat vindt u daarvan? Welke veranderingen vindt u goed, wat vindt u jammer?

DEEL 2: DE VERANDERINGEN DOOR STIKSTOFBELEID EN ANDERE RELEVANTE OVERHEIDSPANNEN

4. IMPACT STIKSTOFBELEID ALGEMEEN

- a. Is het aantal melkveehouders in uw dorp afgelopen jaren afgenomen? Zo ja, waar ligt dat dan aan?
- b. Denkt u dat stikstofbeleid (of ander overheidsbeleid) ertoe zal leiden dat het aantal melkveehouders in uw dorp (nog sneller) zal afnemen? Zo ja, hoe staat u tegenover deze ontwikkeling?
- c. Verwacht u eventueel nog andere veranderingen die het stikstofbeleid en de andere genoemde overheidsmaatregelen zullen meebrengen? Zo ja, kunt u benoemen welke veranderingen?
- d. Heeft het stikstofbeleid en de verwachte veranderingen uw kijk op uw eigen, persoonlijke toekomst veranderd? Zo ja, op welke manier?
- e. Heeft het overheidsbeleid en de verwachte veranderingen uw kijk op de toekomst van het dorp en het buitengebied veranderd? Zo ja, op welke manier?

5. IMPACT STIKSTOFBELEID OP UW BIJDRAGE AAN RUIMTELIJK KAPITAAL

- a. Verwacht u dat het landschap door stikstofbeleid zal gaan veranderen? Zo ja, welke veranderingen en op welke termijn?
- b. Zullen agrarische gebouwen hierdoor veranderen (een andere bestemming krijgen)? Wat betekent dit voor het buitengebied? Wat zou u hiervan vinden?
- c. Welke rol denkt u dat melkveehouders in de toekomst zullen hebben bij het beheer van het landschap?
- d. Verwacht u dat andere mensen ook een rol gaan spelen bij het beheer van het landschap? Zo ja, wie en op welke manier?
- e. Denkt u zelf ook een rol te gaan/kunnen spelen in deze veranderingen in eventuele herbestemmingen van agrarische gebouwen en/of eventueel ander beheer van landschappen? Zo ja, kunt u dit toelichten?

6. IMPACT STIKSTOFBELEID OP UW BIJDRAGE AAN SOCIAAL KAPITAAL

- a. Is het voor u belangrijk regie te hebben over wat er gebeurt in uw dorp? Heeft u de afgelopen jaren het gevoel gehad zelf de regie te hebben? Hoe hadden u en de andere inwoners wel of geen regie?
- b. Heeft het stikstofbeleid en eventueel ander overheidsbeleid impact op het gevoel van regie over uw dorp?
- c. Verwacht u dat de voorzieningen in het dorp op hetzelfde niveau behouden kunnen blijven (instanties, formele netwerken, informele netwerken)? Zo ja, waarom? Zo nee, waarom niet?
- d. Verwacht u dat de bijdrage van melkveehouders voor het algemeen belang hetzelfde zal blijven? Zo ja, waarom wel? Zo nee, waarom niet?

7. IMPACT STIKSTOFBELEID OP UW BIJDRAGE AAN SOCIALE COHESIE

- a. Verwacht u dat uw verbondenheid met het dorp hetzelfde blijft? Zo ja, waarom wel? Zo nee, waarom niet?
- b. Verwacht u dat uw verbondenheid met andere dorpsinwoners hetzelfde blijft?
- c. Verwacht u dat uw betrokkenheid bij het buitengebied hetzelfde blijft?
- d. Verwacht u dat de onderlinge betrokkenheid tussen melkveehouders en dorpsinwoners hetzelfde blijft?

BIJLAGE 4.OVERZICHT GEÏNTERVIEWDE RESPONDENTEN (GEANONIMISEERD)

Sint Jansklooster

- Drie melkveehouders
- Een rundveedierenarts
- Een persoon vanuit de melkverwerkende industrie
- Gemeente Steenwijkerland
- Provincie Overijssel
- Een persoon vanuit het groenonderhoud
- Plaatselijk Belang Sint Jansklooster
- Christelijke Oranje Vereniging
- Kerk

Toldijk

- Drie melkveehouders
- Een vleesveehouder met evenemententak
- Gemeente Bronckhorst
- Eigenaar loonwerkbedrijf
- Een accountant
- Achterhoek Ambassadeurs
- Stichting Oranjevereniging Toldijk
- Toldieks Belang
- Agrarische Natuurvereniging 't Onderholt

BIJLAGE 5. ACHTERGRONDINFORMATIE DORPEN

Door verschillende natuurlijke omstandigheden (o.a. grondsoorten en watersystemen) zijn in Nederland de verschillende (agrarische) cultuurlandschappen ontstaan, zoals we die nu kennen. De gemeenschappen van inwoners van dorpen en buurtschappen hierin zijn ook verschillend, hebben elk hun eigen ontstaansgeschiedenis en identiteit.

Voor dit onderzoek hebben wij twee dorpen geselecteerd die enerzijds vergelijkbaar (bijvoorbeeld duidelijke aanwezigheid van melkveehouderijbedrijven), maar anderzijds ook onderscheidend zijn (bijvoorbeeld qua bodemtype, watersysteem, landschap, cultuur, historische ontwikkeling, geografische ligging en bestuurlijke context). We hebben ingezoomd op de dorpen Sint Jansklooster in Overijssel en Toldijk in Gelderland, maar dit hadden ook twee willekeurige andere dorpen kunnen zijn. In deze bijlage staan deze dorpen kort beschreven en benoemen we enkele kenmerken van de melkveehouderijbedrijven hierin.

Sint Jansklooster

Sint Jansklooster (Nedersaksisch: 't Klooster) is een dorp in de Kop van Overijssel, genoemd naar een klooster dat hier in 1399 werd gesticht. Het klooster werd tijdens de Tachtigjarige Oorlog in 1581 verwoest. Voorheen maakte het dorp deel uit van de gemeente Ambt Vollenhove in het Land Vollenhove. Sinds 1 januari 2001 behoort het tot de gemeente Steenwijkerland.

Het dorp met het omliggende gebied heeft een oppervlakte van 2539 hectare (waarvan circa 40% agrarisch wordt gebruikt) en telt zo'n 2.500 inwoners. Sint Jansklooster kent een actief verenigingsleven. Het dorp is breed bekend door het Bloemencorso, dat daar elk jaar op de derde vrijdag van augustus gehouden wordt. De vier kerken hebben een belangrijke sociale functie in het dorp en een enkele kerk heeft nog grond in bezit die ze verpachten.

Het dorp en omgeving ligt ten opzichte van het omliggende gebied wat hoger en was waarschijnlijk daardoor al vroeg geschikt voor bewoning en landbouw. Van oudsher waren de landadel en de kerk de grootste grondbezitters en eeuwenlang dominant aanwezig. De boeren waren op te splitsen in twee groepen: zij die pachtten van de grootgrondbezitters en meer welstand kenden, en een groep keuterboertjes met vaak een nevenberoep als land- of veenarbeider, in de rietteelt of de visserij.

Rond 1900 was Sint Jansklooster uitgegroeid tot een echt dorp. Na de Tweede Wereldoorlog kwam de ruilverkaveling op gang, het gebied werd opengelegd, inwoners profiteerden van de aanleg van de Noordoostpolder en gingen in Emmeloord of Zwolle naar school. Er is een dorps huis, er zijn sportvelden en meerdere kerken. Opvallend is dat het aantal inwoners in Sint Jansklooster in 100 jaar nauwelijks is gewijzigd en nog altijd rond de 2500 inwoners ligt.

Vanaf de jaren vijftig en zestig werden veel kleine agrarische bedrijven, met vaak niet meer dan 5 hectare grond, beëindigd. Van de 500 boerenbedrijven in het 'Land van Vollenhove', zijn er nu (2021) nog 35 over. Ook in Sint Jansklooster is het aantal boeren enorm afgenomen. Het huidige landschap is vooral vormgegeven door de ruilverkaveling in de jaren zestig, toen veel bouwland in grasland is veranderd. Enkele melkveehouders zijn ook actief in de rietteelt.

Het dorp en buitengebied ligt in een grondwaterbeschermingsgebied vanwege de drinkwaterwinning en tegen het natuurgebied de Wieden (Natura 2000). Boeren zijn er erg afhankelijk van beleid voor de buffers rond de Natura 2000-gebieden Wieden en Weerribben. Alleen al de huidige stikstofplannen hebben voor hen veel gevolgen en het domineert momenteel de discussie volop.

Stimuland heeft eerder een onderzoek³² uitgevoerd onder boeren in dit gebied. Hieruit komt naar voren dat de grootste uitdagingen betrekking hebben op de leefbaarheid, omdat veel agrarisch ondernemers gaan stoppen (wat gaat er gebeuren met de vrijkomende agrarische bebouwing?), en daarnaast op de instandhouding en verandering van het landschap, op de veenproblematiek (bodemdaling, inklinking, peilverhoging), op droogte (water vasthouden en aanpassing watersysteem), op energietransitie (ontwikkeling van grote zonneparken door projectontwikkelaars) en op een bestendig verdienmodel voor boeren.

Toldijk

Toldijk is een klein dorp in de gemeente Bronckhorst, in de Gelderse Achterhoek. Het dorp en buitengebied met een oppervlakte van 1345 ha (waarvan circa 90% agrarische grond) telt ongeveer 890 inwoners, waarvan er ongeveer 400 in het dorp wonen. Een klein deel van de 'Toldiekers' is nog agrariër. Het dorp telt momenteel elf agrarische bedrijven (melkveehouderijen).

Het dorp dankt de naam aan de tol die al in 1380 namens de Landheer werd geheven op de doorgaande weg. De Toldijk was oorspronkelijk een circa 500 meter lange dijkweg in het beekdal tussen de Kleine Beek en de Hummelose (grote) Beek. Later stonden ook aansluitende wegdelen onder die naam bekend. Tenslotte werd de buurtschap die zich er ontwikkelde zo genoemd.

De gemeenschapszin is groot. Inwoners organiseren met elkaar tal van activiteiten zoals het Toldieks Oktoberfest, de trekkertrek en de midwinterwandeltocht en andere eenmalige activiteiten. Ook kinderen worden al van jongs af aan betrokken bij de gemeenschap en doen actief mee. In het dorp is een school en een jeugdsoos met kinderclub en tienerclub (Flophouse).

Het dorp ligt in het westelijk deel van de Achterhoek op de lage vruchtbare gronden langs de IJssel. Het gebied ligt momenteel gunstig, melkveehouders hebben minder last van de droogte dan meer richting het oosten op de meer hogere en drogere zandgronden van de Achterhoek.

Toldijk is een echt boerendorp met, voor Achterhoekse begrippen, relatief grote melkveehouderijen (> 135 koeien). Mogelijk zijn de gunstige natuurlijke omstandigheden (bodem en water) en het ondernemende karakter van de bevolking, in combinatie met de aanwezigheid van de zuivelcoöperatie in Steenderen, hierbij medebepalend geweest.

Binnen de gemeentegrenzen van Bronckhorst liggen geen Natura 2000-gebieden. Uit een uitgevoerd onderzoek³³ naar de agrarische sector in de gemeente Bronckhorst komt naar voren dat andere opgaven als CO₂, duurzame energie en klimaatverandering ook impact hebben op het landelijk gebied in deze regio. Verder is er een ruimtebehoefte voor een bedrijventerrein, wonen, recreatie, landschapselementen en droogtebestrijding met nieuwe natuur. Ook het verdienmodel van boeren blijft uiteraard relevant.

32. <https://www.stimuland.nl/wp-content/uploads/2021/04/Rapport-keukentafelgesprekken-vitaal-platteland.pdf>

33. <https://www.bronckhorst.nl/document.php?m=53&fileid=244230&f=9ef69bcf576ea1fa338f27a2802cfc8a&attachment=0&c=123535>